

ZAPIRANJE IN PRAVICE

RESTRAINT AND RIGHTS

309

Lorenzo Toresini, *dr. med.*

spec. psih., upokojeni primarij Oddelka za duševno zdravje Merano, Italija

via di Calvola, 27, 34143 Trieste, Italy

lorenzotoresini@libero.it

POVZETEK

V času razsvetljenstva je razum, da se upraviči, opredelil obstoj brezuma. Lombroso je trdil, da vir norosti najdemo v prevladi paleopalia nad neopliem, in s tem tiste, ki doživljajo duševne stiske, tako rekoč izenačil s krokodili. Psihatri so bili odgovorni za vedenje in zločine svojih pacientov, ki so se šteli za pravno nesposobne, ker niso »bili v celoti pri sebi«. Danes nevroznanost sledi Lombrosovim stopinjam. Vselej ko uporabljamo darvinizem, v končni fazi vodimo do pravice in dolžnosti, da olajšamo trpljenje tistih »brez razuma« z evtanazijo, kot so to naredili s projektom T4 v času tretjega rajha. Forenzična psihiatrična bolnišnica prav tako odgovarja pojmu »duševne in pravne nesposobnosti«. Italijanski parlament je leta 2013 naročil zaprtje vseh forenzičnih oddelkov. Z običajno psihiatrično oskrbo in nastanitvijo bi lahko zadostili 99 % potreb po teh oddelkih.

Nemogoče je najti nekoga, ki bi bil popolnoma nezmožen razumeti naravo svojih dejanj in zato povsem nekompetenten. S prisilo in zapiranjem ljudi, ki doživljajo duševno stisko,

preprosto ponavljamo paradigmo, ki temelji na popolnem zanikanju pravic tem ljudem. Vsaka reforma forenzičnega psihiatričnega sistema se mora začeti s premikom stran od konceptov in prakse zapiranja ter prisile. Ne nazadnje nacizem ni bil delirij, temveč popolnoma racionalna ali »hiper-racionalna« uporaba določenega koncepta, v katerem smo diktate in postulate razuma pripeljali v logični ekstrem. Če je uporaba razuma lahko povzročila takšne ekstreme, je to posledica pomanjkanja ravnovesja in zmernosti, ki je sestavni del kakršnekoli smiselne uporabe razuma.

KLJUČNE BESEDE: *deinstitucionalizacija, razum in brezum, paleopallium, prisila, nesposobnost, tretji rajh*

ABSTRACT

During the Enlightenment, Reason defined the existence of Unreason in order to legitimate itself. Lombroso argued that the source of madness was to be found in the dominance of the paleopallium over the neopallium, in effect equating those who suffered from mental disorders with crocodiles. Thus, psychiatrists were held accountable for the behaviours and crimes of their patients who were considered to be legally incompetent because they were not 'in full possession of their faculties'. Today, neuroscience is following in Lombroso's footsteps. When Darwinism is applied to society it ultimately leads to the right and duty to alleviate the suffering of those 'without reason' through euthanasia, as in the Third Reich's T4 Project. The Forensic Hospital likewise responds to this concept of 'mental and legal incompetence'. The Italian Parliament has mandated the closure of all secure units, this has yet to occur. Normal psychiatric care and residency could meet 99% of the demand by these Units. It is impossible to find someone who is completely incapable of understanding the nature of their actions, and is therefore totally incompetent. Keeping the mentally ill person under restraint simply repropose this paradigm, which is based on a total denial of rights. Any reform of the forensic psychiatric system must

begin by moving beyond the concept and practice of restraint. Ultimately, Nazism was not a delirium but a perfectly rational or 'hyper-rational' application of a specific concept, in which the dictates and postulates of Reason were carried to a logical extreme. If the application of Reason was able to commit such excesses, it was due to the lack of balance and moderation which is integral to any sensible application of Reason.

KEYWORDS: *deinstitutionalisation, reason and unreason, paleo-pallium, restraint, incapacity, Third Reich*

ZGODOVINSKA IZHODIŠČA

Leto rojstva institucionalne psihiatrije je splošno znano, znana sta tudi ime in priimek njenega ustanovitelja: 1800 in Philippe Pinel. Pinel nam je ostal v spominu prav zaradi izrednega dejanja, saj je »norcem snel verige«. Dejanje, ki je oznanjalo, da je pomembno sprejemati brezum in preseči mračnjaški pogled na norost.

Nekoliko manj je znano (ali pa preprosto spregledamo), da je Pinelovo dejanje protislovno. Izhaja namreč iz dvoumne naloge norišnične psihiatrije, ki mora hkrati zdraviti in nadzirati ljudi.

Že od začetka francoske revolucije so hoteli zapreti splošne špitale (psihiatrične bolnišnice so morale šele nastati), prostore družbenega nadzora, ne pa zdravljenja. Po letu 1800 je že zavel Napoleonov veter restavracije. Zato ni bilo naključje, da se je narodna skupščina (revolucionarni parlament) odločila, da bodo ohranili špitale oziroma da bodo odprli nove bolnišnice za blazne. »Zgodovina se je takrat ustrašila«, zapiše Castel (1977). Prav tako ni bilo naključje, da so leta 1838 prvič v zgodovini sprejeli zakon o norišnicah. To se je zgodilo v času vladanja Ludvika Filipa, meščanskega kralja, ki je znan po tem, da je rehabilitiral Napoleona. Zakon je v nekaj letih obkrožil svet in je v (recimo temu) »predčasni zgodnji globalizaciji« postal matrica za ostale zakone po svetu, od habsburške monarhije do Avstralije, Kanade itn. Po vsem svetu so gradili norišnice, ki so imele povsem identične značilnosti in skupni imenovalec: iz brezuma narediti nekaj »nenevarnega«. To so storili

tako, da so osamili in izločili »nosilce« brezuma oziroma domnevne nosilce, in to tako, da so racionalizirali samo brezumje (*deraison*); če je bilo potrebno, tudi na silo.

Nujna predpostavka razuma je morala biti (in še vedno je), da obstaja brezum, saj le taka predpostavka omogoča razumu, da samega sebe legitimira.

UTOPIJA POZITIVIZMA IN LOMBROSOV KROKODIL

Proti sredini 19. stoletja je bilo že mogoče čutiti vpliv pozitivizma v znanosti. Razvojni nauk tistega časa je vsekakor imel močan vpliv na psihiatrijo. Glavna značilnost vpliva teorije evolucije na psihiatrijo je še vedno veljavna anatomsko funkcionalna ugotovitev, da so v naših možganih tri možganske skorje, ki ležijo ena nad drugo in ki na hierarhičen način – ne le fiziološko, temveč tudi na ravni etike – upravljajo druga drugo. Najstarejša, imenovana arhipalium, upravlja zgolj vegetativne funkcije. Druga, imenovana paleopalium, ima pri homo sapiensu funkcijo skorje in olifaktoričnega zaznavanja. Ta plast je zapuščina plazilskega obdobja, skozi katerega smo se razvili. Razvojno najmlajša zadnja plast, neopalium, pa naj bi imela funkcijo »razuma«. To je razum, ki misli, se zaveda sebe in je namenjen nadzoru naših manjvrednih plasti, torej tudi »nadziranju krokodila, ki prebiva v nas«.

Cesare Lombroso, Italijan iz Verone, je oblikoval hipotezo, ki je bila v času njegovega življenja zelo uspešna in pravi, da je norost pravzaprav nadvlada paleopalija nad neopalijem. To naj bi pomenilo, da človek izgublja – kot pravimo v vsakdanjem jeziku – nadzor nad razumom. V norosti naj bi nad homo sapiensom ponovno prevladal plazilec. Hipoteza je nedvomno prepričljiva in v skladu z dogmami tistega časa. Škoda le, da je povzročila premik k paradigmi o izgubi

svobodnega odločanja. Nastal je pojem *neprištevnosti* (nesposobnosti presoje realnosti in obvladovanja svojega ravnanja).¹

Seveda gre za poenostavljen in tudi apokaliptičen pogled, s katerim človeka – žival prestavimo na stopnjo preprostejše živali, na stopnjo plazilcev. Na takšni teoriji ne temelji le rasistično pojmovanje norosti, ampak tudi rasizem do vseh, ki jih značilnosti druge rase zaznamujejo kot biološko manjvredne.

Če norega pojmujejo kot plazilca, potem lahko zanj trdimo, da je *popolnoma nesposoben* presoje stvarnosti in obvladovanja svojega ravnanja. Če namreč krokodil koga ugrizne, hudo rani ali celo ubije, ga nima smisla podvreči sodnemu procesu niti ga obsoditi, še manj pa kaznovati. Jasno je namreč, da je krokodil stroj, ki ne misli, avtomat, ki sledi zgolj svojim nagonom in mu nima smisla pripisovati avtonomije odločanja.

Lombroso je bil po svoje utopist. Verjel je, da bi lahko vse zapore sčasoma spremenil v bolnišnice. To bi pomenilo, da bi vse prestopnike oziroma tiste, ki so naredili kakšno kaznivo dejanje, spremenili v bolnike. Tako zelo je bil zaverovan v znanost, spregledal pa je nekaj zelo preprostega: če bi razglasili storilce kaznivih dejanj za bolnike, potem ne bi nihče več imel svobodne volje.

Iz tega preprostega, sugestivnega koncepta izhaja ideja o »biti brez pravic«, ki pa je vir zelo dvoumnih predstav psihiatrije.

SVOBODNA VOLJA

S takimi kratko malo represivnimi ukrepi avtoritarne veje medicine, psihiatrije vrnemo človeka v čas pred izvirnim grehom. Sveto pismo namreč govori o pridobivanju in prisvajanju svobodne volje, ki si jo je človek tako zelo želel, da je zagrešil izvirni greh, ker

¹ V italijanščini *Capacità di intendere e di volere* – neposreden prevod bi bil sposobnost razumevanja in hotenja, bolje rečeno sposobnost presoje in ravnanja. V oklepaju navajamo formulacijo, ki jo uporablja slovenski zakon o duševnem zdravju (39. člen), ki tudi bolj ustreza originalu. V nadaljevanju uporabljamo kot prevod le izraz *neprištevnost*. Izrazi, ki smo jih uporabili za prevod izvirnika, so tisti, ki jih pravo uporabi v postopkih odvzemanja prostosti. Ko gre za postopke odvzemanja polnega statusa državljana, bi *Capacità di intendere e di volere* v slovenščino prevajali kot *opravilna sposobnost*. (op. pr.)

je hotel biti podoben bogu. Adamovo jabolko ni nič drugega kot sposobnost presoje in odločanja (prištevnost), ki jo Lombroso in njegovi privrženci odrekajo tistim, ki dobijo psihiatrično diagnozo. Govorimo o bogu, ki je neverjetno podoben človeku. O bogu, ki je ustvaril človeka *po svoji podobi*. Morda pa velja ravno nasprotno, morda je človek v judovsko-krščanski in zahodni kulturi ustvaril boga po svoji podobi, monoteističnega boga, boga individualizma, boga občutkov krivde in strahu pred smrtjo. Ne smemo namreč pozabiti, da so prav občutki krivde najučinkovitejši instrument političnega nadzora nad množicami, saj z njimi oblast neposredno posega v posameznikovo vest.

ODGOVORNOST PSIHIATROV

Če gospodar spusti krokodila na prostost, je samo po sebi jasno, da on odgovarja za škodo, ki jo krokodil povzročil drugim. Obstaja torej vzročna povezava med krokodilovim dejanjem in odgovornostjo njegovega lastnika oziroma tistim, ki naj bi nadzoroval krokodila. Skrbnik krokodilov je civilno in kazensko odgovoren za njihova dejanja, saj se krokodil ne more svobodno odločati. Ravno to je zvižaja norišnice. Ta zvižaja je peklenski mehanizem, na katerem so pred več kot dvesto leti utemeljili institucionalno psihiatrijo. Bolnik ne more odgovarjati za svoja dejanja, zato mora zanje odgovarjati psihiatrija. Na tem temelji paranoja psihiatrov in norišnic o njihovi odgovornosti.

MODERNA PSIHIATRIJA

Tudi moderna ali modernistična psihiatrija težko ustvari distanco do pojmovanja norih kot krokodilov. Moderna ali modernistična psihiatrija pod vplivom farmacevtske industrije z vsemi mogočimi sredstvi spodbuja biološko in redukcionistično razumevanje t. i. duševne bolezni. Nikakor pa s tem nočemo postaviti pod vprašaj telesa ali organskega nasploh. Vsi smo organsko telo. Ko govorim ali ko pišem, vedno delujem kot organizem, ker krčim določene mišice in ker v mojem živčnem sistemu delujejo nevroni ter kemični receptorji. A to ni povezano z vsebino, ki sem jo izrekel ali napisal.

Delitev na biološko in socialno razumevanje duševne bolezni je podobno razpravi med fiziki o izvoru svetlobe: kvantni fiziki in zagovorniki valovanja so bili v sporu, dokler niso spoznali, da svetloba nastane iz elektromagnetnih valov in energijskih kvantov. Današnja nevroznanost temelji na organskem razumevanju norosti, na lombrosovskem oziroma neo-lombrosovskem razumevanju duševne bolezni. Po njem obstaja popolnoma neprišteven subjekt.

Klasična psihiatrija razume človeka s psihozo kot popolnoma neprištevne, nesposobnega presoje realnosti in obvladovanja svojega ravnanja, v vseh oblikah in niansah. Včasih za neprištevne razglasijo celo ljudi z nalepko nevroze² in tudi tiste, ki dobijo diagnozo osebnostnih motenj (Felc in Toresini, 2010). Tako so na primer mafijca Raffaella Cutoloa na podlagi osebnostne motnje v Neaplju razglasili za neprištevne. Da je nekdo, ki je naredil zločin, vedno osebnostno moten, je seveda tautologija. Potemtakem sta bila tudi Hitler in Stalin (ali Napoleon?) osebnostno motena, pa se ni nihče spraševal o njuni prištevniosti.

Dejansko obstajajo ljudje, ki v določenih trenutkih niso prištevni. Takšni so npr. bolniki z Alzheimerjevo boleznijo v zadnji fazi in ne nazadnje tudi osebe v komi, a ti gotovo ne morejo zagrešiti zločina.

IMMANUEL KANT

Psihiatrija, ki se je razvila iz filozofije, iz Kritike čistega uma (Kant, 1998), iz vprašanja, ali lahko sploh spoznamo stvar na sebi ali spoznavamo le stvari za nas, iz vprašanja, ali je stvar različna za vsakega izmed nas, ali si vsak izmed nas sestavi svoj svet, se je odmaknila, oddaljila od te razprave tako, da se je čedalje bolj navezovala na biološki pogled na svet. »Normalno« pa si vsak ustvarja svoj svet skupaj z drugimi, tako si kolektivno ustvarjamo podmeno, da dojemamo svet na isti način, to pa z logičnim preskokom posplošimo, da je svet enak za vse. Tisti, ki pa živijo in verjamejo v drugačen

² Glej primer iz knjige *La testa tagliata* (slovenski prevod *Kletka strahu in smrti*, 2010, Celjska Mohorjeva družba).

svet, s svojimi lastnimi vzročnimi zvezami, ki si jih izmislijo, kakor si jih izmišljamo vsi ostali, ampak so drugačne od splošno sprejetih, veljajo za nosilce brezuma, saj je razum po definiciji univerzalen. Nevroznanost, ki zanemarja Kantovo razsvetljensko misel, ponovno potrjuje mentalni determinizem.

Povedano z drugimi besedami: iz takšnega razumevanja Lombrosovega krokodila zrastejo tri velike zmote in predsodki:

1. projekt T4,
2. forenzična psihiatrična bolnišnica,
3. prisila.

PROJEKT T4

Projekt T4 je dobil ime po naslovu urada v Berlinu na Tiergartenstrasse 4, kjer je bilo nastanjeno vodstvo projekta evtanazije »duševno bolnih in prizadetih«. Projekt T4 je bil politični program, ki so ga psihiatri predlagali vodstvu tretjega rajha. Leta 1939 so isti psihiatri, ki so izumili institucije in prisilo, na sestanku na jezeru Wannsee v okolici Berlina predlagali politikom dokončno rešitev za posameznike, ki so živeli *življenje nevredno življenja (Lebensunwertes Leben)*. Čeprav nas danes ob tem prevevajo očitki in groza, takrat niso dvomili o upravičenosti projekta. Institucionalna psihiatrija temelji na *deliriju vsemogočnosti*, zaradi česar verjame in trdi, da je zmožna brez kakršnegakoli razločevanja (oligofrenia, zasvojenosti, psihoze in nevroze) rešiti vso problematiko, povezano z duševnim zdravjem. Projekt T4, v katerem je umrlo okoli 70.000 bolnikov, je temeljil na organskem razumevanju norosti, ki je bila produkt funkcionalne prevlade paleopalija nad neopalijem, kar se sklada s splošno sprejetim in potrjenim mnenjem, da je človek izgubil nadzor nad razumom. Povezovanje izgube razuma s prevlado starih možganov (čustev in čutil vonja) nad novimi (razumnim samozavedanjem) je v resnici zgolj rasističen predsodek, iz katerega izhaja manjvrednost »žrtev« intracerebralnega prevrata. Ni naključje, da je moral tretji rajh zaustaviti projekt, ko sta katoliška in protestantska cerkev pod vodstvom münstrskega nadškofa von Galena organizirali skupni protest. Šlo je za rešitev krščanskih življenj, ko

pa je šlo za holokavst »zlobnih judežev«, ni nihče mignil s prstom. Očitno je bila rasna stigma Judov premočna, da bi se ji upali upreti.

FORENZIČNA PSIHIATRIJA

Sodnik reče znanstveniku: *»Naj izvedenec pove, ali je bil obtoženi v trenutku, ko je izvršil svoje dejanje, prišteven ali ne in ali je nevaren zase ter druge.«* To vprašanje v resnici nima nikakršnih znanstvenih temeljev. Ne vemo namreč, kakšna merila bi lahko domnevna znanost uporabila za to, da bi ugotovila, kako je bil obtoženi sposoben zaznavati in razumeti svoj svet in svoje vrednote v trenutku, ko se je odločil in naredil zločin. Če meril ni, potem gre zgolj za golo in enostavno psihiatrično avto-referenčnost. O psihiatričnem izvedenstvu so naredili in še delajo številne raziskave, oblikujejo številne načine presojanja in odločanja, ki pa so dejansko še vedno le robate hipoteze. So kratko malo le formalno poroštvo, da ni kazni, če ni svobodne volje, in torej tudi ne odgovornosti za storjena dejanja. Ko sodniki dobijo tako poroštvo, lahko določene ljudi iz pravosodnega in zaporniškega sistema premestijo v zdravstveni sistem in se tako izognejo lastni odgovornosti.

Forenzična psihiatrija je (z drugimi besedami) v zahodni misli univerzalen in vseprisoten koncept. Z njo sodnik, ki se ima za neposvečenega, vpraša znanstvenika oziroma tistega, ki ga ima za znanstvenika (psihiatra, ki samega sebe tako definira), ali je oseba, ki je storila zločin, to storila v stanju neprištevnosti, zraven pa še, ali je bila deloma ali popolnoma neprištevna. Osebe, ki velja za neprištevno, kazensko sodišče ne more ne obsoditi ne kaznovati. Namesto tega jo je potrebno zdraviti. Do tu bi še šlo. Ampak iz ugotovitve, da bolnik, ki stori kaznivo dejanje, ne nosi posledic zanj, se samo po sebi razume, da je dejanje samodejno (avtomatsko) in je torej tudi človek, ki tako dela, nevaren. In če je nevaren, mora biti zaprt. Toda zanj »normalno« zapiranje ni dovolj. Zanj potrebujemo posebno zapiranje, ki bo družbi zagotovilo varnost pred tem nasiljem posebne vrste ljudi, ki so (nedvomno) krokodili.

Matere, ki ubijajo

Poseben primer predsodka o ljudeh krokodilih, kjer kontekst definira obsodbo človeka in njegovega dejanja, še preden spoznamo objektivna klinična dejstva, so matere, ki ubijajo. To je seveda dejanje, ki pri ljudeh vzbuja grozo. Iz izkušenj pa vemo, da se to lahko zgodi neštetim materam, ki zanosijo, rodijo in vzgajajo svoje otroke. V Italiji je le ena forenzična bolnišnica z ženskimi oddelkom. Tam so zaprte matere, ki so ubile svoje otroke. Takšna institucija hrani tudi epidemiološke podatke o prevalenci in incidenci detomora. Družba lahko sprejme, da je oče, ki je ubil otroka, to lahko storil, ne da bi izgubil razum; to pa pomeni, da mu lahko sodimo in ga obsodimo. Družba lahko sprejme, da otrok lahko ubije enega od svojih staršev ali da zakonec ubije drugega zakonca, pa je prišteven. Še več, italijanski kazenski zakonik šteje zločine v družini med hujše zločine. Družba pa ni nikoli pripravljena³ sprejeti, da bi lahko mati prisebno, torej pri zdravem razumu ubila otroka. Kadar se zgodi takšen zločin, družba vedno pričakuje, da bodo materi sodili kot noremu človeku. Z drugimi besedami: detomor, ki ga naredi mati, je *vedno* nesmiseln, brezumen. Pri tem pa pozabimo na to, da so čustva nedvomno (tudi razmerje med materjo in otrokom ter ostala razmerja med bližnjimi) vedno in konstantno ambivalentna, da nihajo med ljubeznijo in sovraštvom. Žalovanje in objokovanje kaže, kot je učil Sigmund Freud, na občutke krivde zaradi sovraštva, ki smo ga ob ljubezni gojili do preminulih ljubljernih ljudi. Prav zato se nam pojavljajo in nas mučijo v sanjah. To je razlog, da se je človeštvo nekoč v svoji zgodovini odločilo »zapečatiti zadeve«⁴ in začelo postavljati kamnite nagrobnike.

Forenzična psihiatrična bolnišnica

Današnje sodne bolnišnice (SPB) so nekoč v Italiji nosile bolj surovo, a zgovorno ime: kriminalne norišnice. Drugod govorijo o forenzičnih psihiatričnih oddelkih oziroma bolnišnicah ali »varnostnih oddelkih« (security units). To so zaprti prostori, kjer je nadzor

³ Z eno samo izjemo: Annamaria Franzoni v Cogneu.

⁴ V izvorniku *metterci una pietra sopra*. Kar dobesedno pomeni položiti kamen, v prenesem pomenu pa pustiti zadeve za seboj, dokončno opraviti z njimi. (op. pr.)

bistveno pomembnejši od zdravljenja. To sicer velja tudi v »civilnih« norišnicah, kjer zdravijo osebe, ki jih označujejo s stopnjo »normalne nevarnosti«. Forenzične psihiatrične bolnišnice so vojaške strukture, kjer oboroženi pazniki stražijo »posebno nevarne« nore ljudi. Diskurz je koherenten, o tem ni dvoma. Gre za vznik prostora civilne družbe, ki je absolutno poseben in je zunaj kakršnegakoli okvira racionalnosti. Zato se nihče ne zgraža, če tam ljudem odvzamejo vse civilne in ustavne pravice.

Forenzične bolnišnice so ena izmed največjih dvoličnosti našega časa. Totalna institucija, ki bi morala zdraviti brez kaznovanja, kaznuje v veliko večji meri kot zapor. V takih prostorih, daleč od družbe zdravljenje ni možno, o rehabilitaciji niti ne moremo govoriti. Dejstvo je, da v forenzičnih bolnišnicah prenehajo veljati vse ustavne pravice. V zaporu je na primer prepovedano privezati zapornike. V zaporu je prepovedano odvzeti človeku minimalno svobodo, da razpolaga s svojim telesom, da ga zapornik namesti, kot mu najbolj ustreza, prav tako pa ga ni dovoljeno na silo premikati. Če bi paznik kaj takega naredil, bi proti njemu sprožili postopek in ga kaznovali. Ker pa je SPB bolnišnica, lahko postane privezovanje vsakdanji del njene organizacije. Ravnaajo, kakor da bi šlo za povsem zdravstvene ukrepe (kot je na primer vezanje popolnoma anesteziranega pacienta na operacijsko mizo). Ko človek po izreku sodbe stopi v zapor, ve tudi, kdaj bo iz njega odšel. V SPB pa je odpust praviloma nagrada, človek si ga mora zaslužiti. Dneva odhoda iz forenzične bolnišnice ne določa teža kaznivega dejanja, ampak presoja, kako nevaren naj bi človek bil. Nevarnost po določenem času ponovno ocenijo (po dveh letih za manjša kazniva dejanja in petih za hujša). Prekličejo jo samo v primeru, če se javi služba v skupnosti, ki je pripravljena prevzeti odgovornost za tega človeka. Če se to ne zgodi, velja oseba za nevarno, varnostne ukrepe pa podaljšujejo za določeno obdobje *ad libitum* do konca življenja.

Potem ko se je v Italiji leta 1978 parlament odločil zapreti »civilne« totalne psihiatrične institucije, so leta 2015 zaprli tudi SPB-je. Italijansko ustavno sodišče je v treh razsodbah leta 1983, 2003 in 2004 že izreklo mnenja, ki so občutno zmanjšala legitimnost šestih državnih forenzičnih bolnišnic. Leta 2008 je Prodijska vlada sprejela zakon, ki je predvideval prehod financiranja SPB-jev

z ministrstva za pravosodje na proračunsko področje zdravja ali drugače: na regije in kasneje na zdravstvene regionalne zavode. Leta 2011 je parlamentarna komisija za kakovost nacionalnih zdravstvenih storitev razkrila grozote, ki so se redno dogajale v italijanskih SPB-jih. Med njimi je bilo tudi privezovanje pacientov na postelje. Februarja istega leta se je parlament odločil, da bo Italija dokončno zaprla te zgražanja vredne ustanove; razglasil je zakon, ki je marca 2013 predvideval dokončno zaprtje SPB-jev. Zdaj v Italiji poteka intenzivna debata o alternativah. Zakon namreč govori o preoblikovanju SPB-jev v strukture z največ dvajsetimi ležišči in zunanjim nadzorom. Nekateri trdijo, da so takšne alternative nujne, drugi pa smo prepričani, da gre zgolj za premik problema zapiranja iz ene institucije v drugo. Take rešitve omogočajo ideološko in praktično metastazo razumevanja nevarnosti. In povratek h krokodilom ter z njimi povezano ideologijo in predsodki.

PRIVEZOVANJE IN IZOLACIJA

Zgodovina psihiatrije je bogata z mučilnimi napravami: vrtečimi stoli, naslanjači z jermeni za imobilizacijo teles pacientov, kletkami, hladno-vročimi kopelmi itd. Ko danes govorimo o privezovanju, mislimo na to, da noremu privežemo noge in roke na posteljo. Gre za eno od zadnjih prisilnih sredstev, ki ga je izumila psihiatrija in ga uporablja še danes. Je kratko malo mučilna naprava, s katero razum trmasto in vedno znova poskuša doseči, da bi se mu brezum priklonil; z deklariranim ciljem, da bi brezum pripeljal nazaj k razumu, torej k sebi samemu.

Osamitev (izolacija) je praksa zapiranja v sobe, kjer se človek ne more z nikomer pogovarjati in mu je odvzeto vsakršno udobje. Človek je torej prikrajšan za vse tiste vsakdanje stvari, ki sestavljajo osnovo za minimalno dobro počutje vseh nas. V izolacijske sobe, kjer ni na razpolago ničesar, redno in z veseljem zapirajo norce brez vsakršnih oblačil. Zapirajo jih za ure, dneve, tedne in mesece, včasih tudi leta. Tisti, ki uporabljajo privezovanje in izolacijo, imajo te postopke za legitimne. Delajo v imenu medicine, ki naj bi imela edina ekskluzivno pravico in znanje, da dostopa do teles v imenu zdravja ljudi.

Hkrati takšna medicina utemeljuje svoje ritualne odločitve na predpostavki nevarnosti, v imenu katere je dovoljeno in mogoče vse. Pravno takšna medicina izhaja iz »stanja nuje« (54. člen v italijanskem kazenskem zakoniku), ki ne kaznuje dejanj, opravljenih na telesu nezavednega človeka, če jih utemeljimo z varovanjem in zdravljenjem.

Na podlagi stvarnih dejstev pa vemo, da t. i. stanje nuje na psihiatričnem oddelku in v bolnišnici nima razloga in ga ne moremo upravičiti. Omejevanje gibov (imobilizacija) je lahko legitimno, ko morajo mimoidoči ali policija v določenih trenutkih in razmerah preprečiti nekemu, da se vrže z mostu ali pod vlak. Povsem drugače je, ko se številno osebje (zdravniki in zdravstveni tehniki) spopadejo z enim samim uporabnikom med štirimi zidovi bolnišnice na ravni in trdni podlagi in ga pri tem prepričujejo, da se mora prepustiti njihovi pomoči. Soglasje za zdravljenje lahko od osebe dobimo na tisoč načinov. Sprva ga ljudje neradi dajo, na koncu pa se le pustijo prepričati in na zdravljenje pristanejo.

Vprašanje soglasja

V medicini vedno povsem upravičeno zahtevamo vnaprejšnje in brezpogojno soglasje za zdravljenje. Kot je potrdil tudi nacionalni etični odbor v psihiatriji, dajo bolniki soglasje navadno na koncu procesa in ne na začetku. Soglasje lahko pridobimo z brutalnimi metodami, ki smo jih pravkar opisali, se pravi s privezovanjem in izolacijo. Lahko pa ga pridobimo tudi z bolj humano metodo, ki zahteva več časa in potrpežljivosti, z vzpostavitvijo odnosa. Vse izkušnje humanizacije in preoblikovanja psihiatrije, ki jih imenujemo deinstitutionalizacija, pričajo o tem, da sta moč in napor mišic veliko manj utrujajoča kot miselni napor. S privezovanjem in izolacijo ljudi se izognemo vsem okužbam s tesnobami in obupom, ki ga človek doživlja. Tisti, ki vežejo in zapirajo ljudi, se jih izogibajo, kot da bi jih lahko okužili z bakterijami in radioaktivnostjo. Zato se želijo od človeka, ki ga privezujejo ali izolirajo, čim bolj distancirati.

UČINKI PSIHIATRIJE

Na tak način ne upoštevamo, kako psihiatrija sama obremenjuje klinični okvir in bistveno škoduje duševnemu zdravju človeka. Privezovanje in izolacija resno ogrozita in poškodujeta podobo, ki jo ima bolnik, ki je bil deležen takšnih ukrepov, o sebi. Veliko psihiatrov trdi, da sta privezovanje in izolacija terapevtski. Tisti, ki raziskujejo mučenje⁵ in njegove učinke na žrtve, so dokazali, da mučenje ni toliko namenjeno temu, da bi človek spregovoril, kolikor je namenjeno temu, da bi ga utišali. Mučenec ali mučenka ne bosta govorila z nikomer o izkušnji, ker bosta živela v grozi in se bosta počutila kriva za zadano mučenje. Za nas je pomembno, da se takšnih vrst paradoksov zavedamo. Ko torej psihiatri trdijo, da je prisila terapevtska, se po vsej verjetnosti sami poistovetijo s tistim, ki je podvržen nasilju institucije. Rezultat mučenja v institucijah je zelo podoben stockholmskemu sindromu, ko so bili talci prepričani, da ima njihov ugrabitelj prav. Če torej upravičujemo privezovanje in izolacijo z navidezno pozitivnimi učinki na ravni vedenja, zanikamo in pozablamo brutalnost ter regresivni učinek na mučeno osebo, ki ga imata.

KAJ STORITI

Vprašanje, kako spreminjati ustanove, da ne bi več uporabljale privezovanja in izolacije, je kompleksno in težavno, ni pa nemogoče nanj odgovoriti.

Najprej je treba spremeniti naravo odnosa med zdravniki in medicinskimi sestrami. Ključno je, da njihovi odnosi temeljijo na zaupanju in iskrenosti. Osebjem je ponosno zaradi zmag pri humanizaciji dela s pacienti in ko humanejši odnos doživi tudi s strani nadrejenih, to bistveno prispeva k razbremenitvi.

Druga faza je spreminjanje oziroma vzpostavitev mreže skupnostnih služb za duševno zdravje, ki so povezane s psihiatrično bolnišnico. Skupnostne službe omogočijo preventivo in zmanjšujejo

⁵ Françoise Sironi, Centre Devereux v Parizu

potrebo po kurativi oziroma popravljanju škode. Z drugimi besedami: zmanjšanje števila ljudi, ki pridejo v psihiatrično bolnišnico, je ključnega pomena. V manjših oddelkih je zdravljenje brez nasilja enostavnejše.

Tretja sprememba je politika odprtih vrat. Odpiranje vrat ne pomeni, da prepustimo osebe njihovim usodam s popolnim nezanimanjem do najbolj akutnih primerov, ampak pomeni, da se sami postavimo na vhodna vrata in spremenimo prisilo v pogajanja.

V četrtem koraku bo osebje, ki se bo počutilo ponižano, ker opravlja delo stražarja, zahtevalo drugačne naloge.

V petem koraku se bo osebje (namesto da bi gledalo v vrata) posvetilo osebi in skupaj z njo prevzemalo tveganja. Delati z osebo pomeni, da moremo z njo vzpostaviti odnos. Na koncu bo vzpostavljanje odnosov pomenilo delati skupaj z osebo, in to po možnosti nekaj, kar se bo tej osebi zdelo najbolj smiselno.

Jasno je, da so vse to preproste stvari, ki niso nemogoče. Niso nemogoče, ker so se že zgodile. V Italiji trideset odstotkov psihiatričnih oddelkov splošnih javnih bolnišnic (psihiatrično diagnosticiranje in zdravljenje – PSDZ) ne uporablja več prisile. Javne psihiatrične službe v nasprotju z zasebnimi bolnišnicami delajo z uporabniki, ki potrebujejo veliko pomoči in podpore, kar je še dodaten argument k temu, da lahko delamo brez prisile s čisto vsako osebo s težavami v duševnem zdravju. V Italiji se srečuje tudi klub PSDZ No restraint, kjer člani delijo svoje napredne prakse in izkušnje.

Praksa brez prisile je ena izmed zmag, ki jo dojamemo šele, ko jo izvajamo in vzamemo za svojo. Ta predstavlja temeljni kamen drugačnega odnosa z uporabniki psihiatričnih storitev celotnega območja, za katerega je pristojna neka bolnišnica. Praksa brez prisile torej ne predstavlja samo namerne ali nenamerne provokacije psihiatriji drugih regij in držav, ampak tudi javnemu mnenju in sorodnikom oseb z duševnimi stiskami. S takšno prakso dokazujemo, da je privezovanje in obvladovanje brezuma avtoreferenčnost razuma samega. To samo poudarja, v kolikšni meri razum legitimira samega sebe z družbeno prezentacijo norosti.

Nacizem v končni fazi ni bil oblika norosti, ampak povsem racionalna, morda celo hiper-racionalna operacija, kjer so normo

in diktat razuma pripeljali do ekstremnih meja. Enostavno so izgubili občutek za to, kaj je prav in kaj ni (*buon senso*), občutek, ki ga potrebujemo vedno, ko uporabljamo razum.

LITERATURA

Castel R. (1977). *L'Ordre psychiatrique (L'âge d'or de l'aliénisme)*. Paris: Les Éditions de Minuit.

Felc J. in Toresini, L. (2010). *Kletka strahu in smrti, Medicinski in pravni vidik zblojenosti*. Celje: Celjska Mohorjeva družba.

Kant, I. (1998). *Critique of the pure reason*. Cambridge: Cambridge University Press.

Opomba: Članek je bil v nekoliko drugačni obliki in angleškem jeziku objavljen v reviji *Dialogue in praxis* (<http://www.dialogueinpraxis.net>), prirejen in v slovenščino preveden članek objavljamo z dovoljenjem uredništva omenjene revije.

PREVOD, PREJET NOVEMBRA 2017